

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA BILISH JARAYONLARINI
RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK OMILLARI**

Husenova Barchinoy Qobil qizi

Buxoro viloyati Vobkent tumani 17-maktab boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi.

Annotatsiya. *Mazkur tezisda boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilish jarayonlari — diqqat, xotira, idrok va tafakkurni rivojlantirishning psixologik-pedagogik omillari yoritilgan. O'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, o'yin texnologiyalari, muammoli vaziyatlar hamda interfaol metodlardan foydalanishning ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, boshlang'ich ta'limda bilish faolligini oshirishga qaratilgan amaliy metodik tavsiyalar bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich ta'lim, yosh psixologiyasi, bilish jarayonlari, diqqat, xotira, tafakkur, idrok, bilish faolligi, individual yondashuv, psixologik-pedagogik omillar.*

KIRISH

Boshlang'ich ta'lim davri bolaning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda o'quvchining atrof-muhitni anglash, ma'lumotlarni qabul qilish, eslab qolish, taqqoslash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlari faol rivojlanadi. Shu sababli ta'lim jarayonini tashkil etishda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish, ularning bilish jarayonlarini maqsadli rivojlantirish va psixologik ehtiyojlariga mos metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida diqqatning barqarorligi, xotiraning samaradorligi va tafakkurning rivojlanish darajasi bir xil bo'lmaydi. Ayrim o'quvchilar axborotni ko'rgazmali materiallar orqali tezroq o'zlashtirsa, boshqalari amaliy harakatlar, savol-javob yoki mustaqil izlanish jarayonida yaxshiroq natijaga erishadi. Ushbu individual farqlarni hisobga olmaslik o'quvchilarning darsdagi faolligi pasayishiga va o'quv materialini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga sabab bo'lishi mumkin.

Zamonaviy boshlang'ich ta'limda o'quvchini faqat tayyor bilimlarni qabul qiluvchi sifatida emas, balki mustaqil fikrlaydigan, savol beradigan va muammolarni hal etishga intiladigan faol subyekt sifatida rivojlantirish zarur. Buning uchun o'qituvchi psixologik bilimlarga ega bo'lishi, o'quvchilarning bilish faoliyatini kuzatishi va ta'lim metodlarini ularning ehtiyojlariga moslashtira olishi kerak.

Tadqiqotning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilish jarayonlarini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi psixologik-pedagogik omillarni tahlil qilish hamda ularni ta'lim jarayonida qo'llash bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

METODLAR

Tadqiqotda psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va metodik modellashtirish usullaridan foydalanish nazarda tutiladi. Bilish jarayonlarini

rivojlantirish mexanizmlarini o'rganishda yosh va pedagogik psixologiyaning nazariy qarashlariga tayaniladi.

Tadqiqot doirasida bilish jarayonlari to'rtta asosiy yo'nalishda ko'rib chiqiladi.

Diqqat — o'quvchining dars davomida o'quv materialiga e'tiborini jamlashi va uni muayyan vaqt davomida saqlashi bilan tavsiflanadi. Diqqatni rivojlantirish uchun qisqa, aniq va o'zgaruvchan topshiriqlardan foydalanish mumkin.

Xotira — ma'lumotlarni eslab qolish, saqlash va qayta tiklash jarayonlarini qamrab oladi. Mazmunli takrorlash, rasmlar, sxemalar va assotsiativ bog'lanishlar xotira faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi.

Idrok — o'quvchining predmet va hodisalarni yaxlit anglash jarayonidir. Ko'rgazmali materiallar, kuzatish va amaliy faoliyat idrokni rivojlantirishga yordam beradi.

Tafakkur — taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Muammoli savollar, mantiqiy topshiriqlar va mustaqil izlanish tafakkur faoliyatini faollashtiradi.

Mazkur jarayonlarni rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvni baholashda uchta mezonidan foydalanish taklif etiladi: bilish faolligi, topshiriqlarni mustaqil bajarish darajasi va o'z fikrini asoslash qobiliyati. Amaliy mashg'ulotlarda "Farqini top", "Nimani eslab qolding?", "Ortiqchasini aniqlang", "Nima uchun?" kabi topshiriqlardan foydalanish mumkin. Topshiriqlarning murakkabligi o'quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasiga moslashtirilishi lozim.

NATIJALAR

Nazariy-metodik tahlil asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish jarayonlarini rivojlantirishda o'zaro bog'liq uchta omil muhimligi ajratildi: psixologik jihatdan qulay ta'lim muhiti, faol bilish faoliyatini tashkil etish va individual yondashuv.

Birinchi omil — psixologik jihatdan qulay ta'lim muhiti. O'quvchi o'z fikrini erkin ifodalashi, xato qilishdan qo'rqqanligi va savollar berishi mumkin bo'lgan muhitda bilish faolligini namoyon etish imkoniga ega bo'ladi. O'qituvchining qo'llab-quvvatlovchi munosabati o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ikkinchi omil — faol bilish faoliyatini tashkil etish. O'quvchi tayyor ma'lumotni tinglash bilan cheklanib qolmasdan, kuzatish, taqqoslash, izlash va xulosa chiqarish jarayonlarida qatnashishi kerak. Masalan, o'qituvchi o'quvchilarga bir nechta geometrik shaklni ko'rsatib, ularning o'xshash va farqli tomonlarini aniqlashni topshirishi mumkin. Ushbu faoliyat idrok, diqqat va tafakkurning birgalikda ishlashini talab qiladi.

Uchinchi omil — individual yondashuv. O'quvchilarning ma'lumotni o'zlashtirish sur'ati, diqqatni jamlash imkoniyati va mustaqil ishlash darajasi farqlanishi mumkin. Shu sababli bir xil topshiriqning turli murakkablikdagi variantlarini taklif qilish, qo'shimcha ko'rsatmalar berish va o'quvchining individual rivojlanish dinamikasini kuzatish maqsadga muvofiq.

Masalan, xotirani rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotda o'quvchilarga 6–8 ta predmet rasmi qisqa vaqt davomida ko'rsatiladi. Rasmlar yopilgach, o'quvchilardan eslab qolgan

predmetlarini aytish so'raladi. Keyingi bosqichda predmetlarning joylashuvi yoki ular o'rtasidagi mazmuniy bog'lanishlar o'zgartiriladi. Bunda vazifa o'quvchilarni o'zaro raqobatga majburlash emas, balki ularning eslab qolish strategiyalarini rivojlantirishdan iborat bo'ladi.

Tafakkurni rivojlantirish uchun muammoli savollardan foydalanish mumkin. Masalan: "Nima uchun barcha o'simliklar bir xil sharoitda bir xil tezlikda o'smaydi?" O'quvchilar o'z taxminlarini ilgari suradilar, dalillarni taqqoslaydilar va xulosa chiqaradilar. Bunday topshiriqlar bilimlarni takrorlashdan tashqari, sabab-oqibat munosabatlarini tushunishga yordam beradi.

Taklif etilgan metodik yondashuv quyidagi natijalarga erishishga xizmat qilishi kutiladi:

- o'quvchilarning darsdagi bilish faolligini oshirish;
- ma'lumotlarni eslab qolish va qayta tiklash strategiyalarini rivojlantirish;
- mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish ko'nikmalarini mustahkamlash;
- o'qituvchining o'quvchilar individual xususiyatlarini hisobga olishga doir metodik kompetensiyasini rivojlantirish.

Ushbu natijalar nazariy tahlil va metodik takliflardan kelib chiqadigan kutilmalardir. Ularning haqiqiy samaradorligini aniqlash uchun tajriba-sinov ishlari, diagnostik topshiriqlar va natijalarni statistik tahlil qilish talab etiladi.

MUHOKAMA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish jarayonlarini rivojlantirishda psixologik va pedagogik omillarni birgalikda hisobga olish zarur. Faqat ko'rgazmali vositalardan foydalanish yoki darsni o'yin shaklida tashkil etishning o'zi yetarli emas. Har bir metod aniq maqsadga yo'naltirilishi, o'quvchining bilish faoliyatini faollashtirishi va o'quv natijalariga mos kelishi kerak.

Masalan, o'yin o'quvchilarning qiziqishini oshirishi mumkin, biroq topshiriqning mazmuni o'quv maqsadiga mos kelmasa, u bilish jarayonlarini rivojlantirishga yetarli hissa qo'shmaydi. Haddan tashqari murakkab topshiriqlar esa o'quvchida qiyinchilik va ishonchsizlikni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli topshiriqlar murakkabligini bosqichma-bosqich oshirish va zarur hollarda pedagogik yordam ko'rsatish lozim.

O'qituvchi bilish jarayonlarini baholashda faqat yakuniy natijaga emas, balki o'quvchining topshiriqni qanday bajarganiga ham e'tibor qaratishi kerak. Masalan, o'quvchi to'g'ri javobga mustaqil ravishda kelganmi, qo'shimcha ko'rsatmaga ehtiyoj sezganmi yoki o'z fikrini asoslay olganmi — bu ko'rsatkichlar metodik qarorlarni belgilashda muhimdir.

Diqqat, xotira, idrok va tafakkurni alohida jarayonlar sifatida emas, balki o'zaro bog'liq tizim sifatida rivojlantirish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishi va ularni yangi vaziyatlarda qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilish jarayonlarini rivojlantirish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim psixologik-pedagogik shartlaridan biridir. Tahlil doirasida psixologik jihatdan qulay muhit, faol bilish faoliyati va individual yondashuv asosiy metodik omillar sifatida ajratildi.

Diqqat, xotira, idrok va tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni ta'lim jarayoniga maqsadli kiritish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va o'quv faoliyatidagi ishtirokini qo'llab-quvvatlashi mumkin. Ushbu yondashuvni amaliyotga joriy etishda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish hamda natijalarni diagnostik mezonlar asosida baholash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vigotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
2. Piaget J. The Psychology of Intelligence. Routledge, 2001.
3. Bruner J. S. The Process of Education. Harvard University Press, 1960.
4. Woolfolk A. Educational Psychology. Pearson.
5. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

